

хабарды жеткереді. Ханжан керегеді илиўли жибекти беліне тас қылып байлап, қасына адам ертпей, Қулыңшақтың еліне келеді.

Ханжан бұл болған истиң бәрі бир алладан дейді, айыппаламайман хешкимди, -деп сөзлерін айтып болып, Ханжан Қулыңшаққа, бир жумадан соң бизиң аўылға келиңиз, -деп жол алады. Таспакерди сойып, Шораға ас береді. Бұл «Ер шора» дәстанының қарақалпақша хәм қазақша версиялары еки түрлі уақыя тийкарында жуўмақланады.

Қарақалпақша версиясында Ер Шора мақсет-муратына жетсе, қазақшасында Шора батырдың өлими менен жуўмақланады.

Жуўмақлап айтқанда, қарақалпақ хәм қазақ халықларының жырларының уқсаслық хәм айырмашылықтарын салыстырып талқылап үйреніў, сюжетлик өзгешелиги хәм образлар типологиясын еле де талқылап изертлеў жумысларын алып барыў хәзирги фольклортаныў илиминдеги әхмийетли мәселелерден бири.

Әдебиятлар

1. Батырлар жыры. – Алматы: «Жазушы». 2020.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 14-26-томлар. – Нөкис: «Илим», 2010. Қорғанбеков Б.С. «Шора батыр» эпосы және оның улттық варианттары. (Генезис, тұтастану, тарихилық мәселелері) – Алматы: 1998. 23-б.
3. Қазақ халық әдебиеті. Батырлар жыры. – Алматы: 1986.
4. Мамытов А.А. «Шора батыр» жырының поэтикасы. Канд.дисс.авторефераты. – Алматы: 1998. 24-б.
5. Низаматдинов Ж. Каракалпакский народный дастан «Ер Шора» (историко-типологическое сравнение). Автореф. дисс. на соис. уч. степ. канд. фил. наук. – Нукус: 2000.

РЕЗЮМЕ

Мақалада қарақалпақ дәстони ва қозоқ жирларини солиштириб ўрганиш масаласи назарда тутилган. Тадқиқот объекти сифатида қарақалпақ халқининг "Ер Шора" дәстони ҳамда қозоқ халқининг "Шора" достонлари олинган. Бу достонлардаги қахрамонлар тақдирлари, турмуши, ақл-фаросати, ота-онага, халқига бўлган ҳурмати, севгилисига бўлган садоқати, муҳаббатти бир-бирига жуда ўхшаш эканлиги, шунингдек образлардаги айрим ўзига хос томонлари мисоллар ёрдамида таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена сравнительному изучению каракалпакских эпосов и казахских поэм. Объектом исследования являются эпос «Ер Шора» каракалпакского народа и эпос «Шора» казахского народа. Судьбы героев этих эпосов, их выживаемость, интеллект, уважение к родителям и нации, верность возлюбленным очень схожи, на примерах анализируются некоторые особенности характеров.

SUMMARY

The article deals with the comparative study of Karakalpak epics and Kazakh poems. The object of research is the epic "Er Shora" of the Karakalpak nation and the epic "Shora" of the Kazakh nation. The destinies of the heroes are very similar in these epics, their survival, intelligence, respect for their parents, nation, and loyalty to their lovers, and some peculiarities of the characters are analyzed through examples.

«ҚЫРҚ ҚЫЗ» ДӘСТАНЫНЫҢ СЫРТ ЕЛЛЕРДЕ ҮЙРЕНИЛИҮИ ХӘМ КӨРКЕМ АҰДАРМА МӘСЕЛЭЛЕРИ

М.Д.Бекбергенова – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Г.К.Алламбергенова - еркин излениўши

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: бадий таржима, достон, эстетик таъсир, бадий ҳақиқат, бадий образ, нусха, эквивалент.

Ключевые слова: художественный перевод, эпос, эстетическое воздействие, художественная реальность, художественный образ, подлинник, эквивалент.

Key words: literary translation, epic, aesthetic impact, artistic reality, artistic image, script, equivalent.

Миллий әдебиятлардың өз-ара байланысларының хәм бир-бирин байытыў жолларының бири көркем аударма болып табылады.

«Қырқ қыз» қахарманлық дәстаны рус, өзбек, қазақ, түркмен, қырғыз, азербайжан тиллерине аударылғанлығы мәлим хәм усы көркем аударма арқалы бизиң миллий мақтаншымыз болған, халық дүрданалары «Қырқ қыз», «Шәрьяр», «Мәспатша», «Қоблан» дәстанлары басқа халықлар, миллетлер арасында аты шықпақта.

«Қырқ қыз» дәстанын 1946-жылы қарақалпақ тилине рус тилине сөзбе-сөз аударған Орынбек Қожуров, 1948-жылы Курбанбай жыраўдан жазып алынған «Қырқ қыз» дәстанының варианты өзбек халықлары шайырлары Уйғун хәм Миртемирдің аудармасында өзбек тилинде кітап болып Ташкентте шығады. 1949-жылы «Қырқ қыз» дәстанының бұл варианты Светлана Сомова тәрәпинен рус тилине аударылып Ташкентте кітап болып шығады.

1947-жыллардан бастап белгили дилмаш Арсений Тарковский «Қырқ қыз» эпосының көркем аудармасы үстінде жұмыс алып барады хәм 1951, 1956, 1983-жыллары Арсений Тарковскийдің аудармасында «Қырқ қыз» дәстаны Нөкис қаласында кітап болып басылып шықты.

Көплеген жазыўшылар хәм шайырлар миллий әдебиятлардағы шығармаларды аударып отырып, оның эстетикалық тәсирин өзиниң дәретиўшилигинде сезген белгили. Гейде көркем аудармалар жазыўшылардың, шайырлардың дәретиўшилигинде жаңа темаларды, сюжеттерди ашыўға баслама болып табылады. Мәселен

Тарковский «Қырқ қыз» дәстанының мазмунын өзінше баянлауың дәстан мотивинде «Повесть о прекрасной Гулайым» атлы кітап жазады. Бірақ исленген аудармалардың сапасы, көркем аударма теорияларын үйреніў ҳақындағы изертлеўлер бизлерде еле де болса жеткиликсиз. Егер бизлер көркем аударманың бир бөлеги болған, яғный рус тилин қарақалпақ тилине хәм қарақалпақ тилинен рус тилине болған аударманы алсақ, оның изертленбеген тәрәплериниң еле көп екенлигин сеземиз.

К.И.Чуковский, А.В.Федоров, И.Кашкин, Г.Гачечиладзе, П.Антокольский, М.Рыльский, Л.Мкртчян, В.Россельс хәм т.б. көркем аударма мәселелери бойынша көп изертлеўлер жүргизген [2.54]. Көркем аударма теориясы илимниң ҳәр қыйлы тараўына киргизеди. В.Россельс, И.Брагинский оны әдебият-таныўға киргизеди, ал А.В.Федоров байланысқан әдебияттаный ҳәи лингвистикаға, [1:45] Г.Гачечиладзе көркем аударма теориясын өз алдына илимий пән деп есаплайды: «Егер трактор теориясын әдебият теориясы менен қосыўға болмаса, деген менен олар екеўи де цивилизацияға хызмет етеди, онда барлық улыўма принциптерден тағы да арағырақ кетсек- аударма теориясы, атап айтқанда көркем аударма теориясы менен жалпы қосыўға болмайды» [5:44].

Аударма-бул бир халықтың тилинде жазылғанды екінши халықтың тилинде беріў. А.В.Федоров аударманың анықламасын былай береді: «Аударма деген сөз мынаны аңлатады 1) психикалық акт түрінде жүргизилетуғын процесс хәм мынадан турған: аўызша дәретпе негизги биринши тилде пайда болған текст ямаса

аўызша пикир басқа аўдаратуғын тилде қайта дөрети-
леді, 2) бул жөнелистиң нәтижеси, яғный бул жаңа
аўызша дөретпе» [3:9].

Көркем аўдарманың мәселелериниң бири реалист-
лик аўдарма болып есапланады. Усы реалистлик аўдар-
ма термининиң мәнисин түсиниўде көркем аўдарманы
изертлеўшилер арасында хәр қыйлы пикирлер туўыла-
ды. А.В.Федоровтың пикири бойынша аўдарманың
тийкарғы максети-түп нусканың ҳақыйқат дәл өзін
жеткерип бериў. Л.Мкртчян, И.Брагинскийлер барлық
шығармаларды да аўдарыўға болады, лекин барлық
нәрсе аўдарыла берилмейди деп есаплайды [1:43].

Ал Г.Гачечиладзе «Көркем аўдарма-бул нусканың
көркемлик шынлығының сүүретлениўи» болып табы-
лады,-дейди» [5:44].

Ҳақыйқатында да «Қырқ қыз» дәстанының мыса-
лында рус тилине аўдарылған. С.Сомова хэм
А.Тарковскийлердиң вариантларын салыстырып қара-
сақ түп нускадағы дөретилген көркем образлардың өз-
гешелигин басқа тилде сәйкес берилиўи хәр қыйлы
жоллар менен алып барылады.

Әлбетте, дилмаш көркем аўдарма үстинде жумыс
алып бармастан бурын сол халықтың тарийхын,
сондай-ақ миллий әдебиятының тарийхын, сәлт-
дәстүрлерин, үрп-әдетлерин, хәттеки, сол шығарман-
ның раўажланыў тарийхын үйренеди. Солай болса да
аўдарып отырған шығармадағы сөзлерге, өз тилинде
эквивалент табыў, әсиресе нускадағы мазмун мәнили-
гин сақлаў машақатлы, қурамалы жумыс болып табы-
лады [9:18].

«Қырқ қыз» дәстанында Қурбанбай жыраў вариан-
тында Гулайымның образын сүүретлеўде оның гөззал-
лығын, қыздың сыртқы көринисин, саўлатлығы менен
ишки дүньясының гармониясын органикалық байланы-
ста береді.

«Көрген жанлар келбетиниң тойғандай,
Арсар болып ақыл-хуўшын жойғандай
Айсыз түнде шықса ол қыз далаға
Қараңғы үйге ҳасыл гәўхәр қойғандай». [6:43]

**Усы қосық С.Сомованың аўдармасында былай
берилген:**

«Словом ли медовым подарит, смеясь,
Краешком ли глаза ранит, наклонясь-
Полчища джигитов смелых сражены,
Разум потеряли, на нее дивясь.

Полночью безлунной выйдет на откос

На ветру распушит блеск тяжелых кос,-
Словно драгоценных перлов торжество,
Кто-то в подземелье темное принес». [7:5]

Ал А.Тарковскийдиң аўдармасында болса, усы
көринис төмендегеше аўдарылған:

«Она поначалу не знала сама,
Что каждого встречного сводит с ума
Когда открываясь глаза Гулаим,
В рассвет превращалась безлунная тьма». [8:23]

Көрип отырғанымыздай түп нускадағы мазмунның
мәнилигин қарақалпақ сөз мәнисин рус тилинде жетке-
рип бериў ушын дилмаш шайырлар еркин аўдарма
жолын таңлап алады.

Көркем аўдармада миллий үрп-әдетлер, миллий
атамалар басқа тилде барлық ўақытта сәйкес, толық
адекват сәўлесин таба бермейди. Бул жағдайда дил-
машлар өз ана тилиндеги екінши соған уқсас, ямаса
жақын келетуғын сөзлер менен алмастырады. «Қырқ
қыз» дәстанында Қурбанбай жыраўдың вариантында
Гулайымның Журынтаз бенен ушырасыў алдындағы
эпизод С.Сомова менен А.Тарковскийдиң аўдармала-
рында хәр қыйлы берилген.

Қурбанбай жыраў варианты:
«Сол ўақытлары Гулайым,
Орнынан турды еринип,
Талшыбықтай буралды,

Қалын питкен кара шаш,
Мойнына оралды.
Ақ маңлайы жарқырап,
Еки көзи жалтаңлап,
Кийеди ҳасыл кийимин,
Оң қолына айна алып,
Ақ жүзине қарады.
Жулдыздай ушын қайырып
Басын тағы орады,
Алтын тарақ қолға алып,
Шашын сыйпап тарады. [6:74]

С.Сомованың аўдармасы:

«Зардевшись словно алый лал,
Спрыгнула пери с одеял
Густые косы распустив,
На грудь небрежно уронив
Высоким гребнем золотым
Причесывалась Гулаим:
Раскинув вороха шелков,
Искала лучший из платков,
Надев узорчатый наряд,
На зеркало метнула взгляд
И, как заря из темноты,
Выходит из своей юрты. [7:32]

А.Тарковскийдиң аўдармасы:

Лживой речью, поверив сну,
Очарована, поднялась
Ни жива и не мертва

Опустила кошму сперва;
К очагу потом подошла,
Изгибаясь, как лоза,
В очаге огонь развела,
И светились ее глаза,
Лоб ее сверкал белизной,
И неторопливо змея
По плечам скользила коса,
Шелком и тяжелой парчой
Свой высокий стан облекла.
В руку правую-золотой
Гулаим гребешок взяла,
Косу хлынувшую рекой,
Расчесала и заплела,
Лево-зеркальце перед собой,
Зарумянившись, подняла;
Поправлял здесь и там,
Оглядела свой наряд,
Повязала белый плат
Кончиками к небесам
И, потупив скромно взгляд,
Из кибитки вышла в сад. [8:56]

Түп нускадағы «Жулдыздай ушын қайырып
Басын тағы орады.» [6:74]

-деген қатарларда қарақалпақ қызларының миллий
кийимлериниң бир элементи болған бас кийими: ай-
дынлы менен түрме хәккында сөз болады. Рус тилинде
айдынлы, түрме деген сөзлер эквивалент сөзлер жоқ,
соның ушын С.Сомова хэм А.Тарковский өз халқына
таныс орамал деген сөз бенен алмастырады.

Ал сол айдынлыны бир ушын қайырып ораў
дәстүрин жыраўдың жулдыз бенен салыстырғанын рус
тилинде жеткериў ушын дилмаш:

«Повязала белый плат,
Кончиками к небесам» [8:56]

-деп аўдарған.

Ал улыўма көринислер аўдармаларын салыстырып
қарасақ, ол түп нускадағы Гулайымның образына
баскаша бояўлар береді.

Сондай-ақ көркем образды көркем аўдармада жет-
керип бериў ушын бул образды сыпатлаўша сыртқы
көриниси, қахарманның хәрекетлери, ой-пикирлери,
ишки дүньясы, сана-сезими тек ғана сөзлердиң туўры
аўдармасында емес, ол улыўма миллий характерди,

миллий психологияны, нұсқаның рухын аударыу биринши гезекте дилмашлардың дыққатында болыуы керек.

Бул мәселелер көркем аударманың изертленетуғын машкалаларының бири болып табылады.

Әдебиетлар

1. Актуальные проблемы теории художественного перевода. - М.: 1967.
2. Вопросы художественного перевода. - М.: 1985.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. - М.: «Высшая школа», 1993.
4. Вопросы теории художественного перевода. - Тбилиси: 1964.
5. Г.Гачечиладзе. Художественный перевод и взаимосвязи литератур. -М.: 1982.
6. Қырк қыз. Қарақалпақ фольклоры (Көп томлық) VI том. -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1980.
7. Қырк қыз. Рус тилине аударған Светлана Сомова. -Ташкент: Государственное издательство Узбекской ССР. 1949.
8. Сорок девушек. Рус тилине аударған Арсений Тарковский. - Нукус: «Қарақалпақстан», 1983.
9. Бекбергенова М.Д. Көркем аударма теориясы. - Нөкіс: НМПИ баспасы, 2005.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада қарақалпақ қахрамонлик достони “Қырк қыз”нинг туркийзибон, Европа халқлари миллий тилларига бадий таржимаси масалалари муҳокама қилинган. Таржимада асл нұсханинг бадий қиёфасини сақлаб қолиш масалалари таҳлилға тортилган. Шунингдек, бадий таржимада миллий ўзликни англаш, миллий хусусиятлари, анъана ва маросимларни ўтказиш каби омилларға эътибор қаратилди. “Қырк қыз” достонининг бадий таржимасининг хорижий адабиётлар учун аҳамияти масалалари кўриб чиқилади.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются вопросы художественного перевода каракалпакского героического эпоса «Кырк кыз» («Сорок девушек») на национальные языки тюркоязычных, европейских народов. Изучаются вопросы сохранения художественного образа подлинника в переводе. А также проблемы передачи в художественном переводе национального своеобразия, особенностей национального характера, традиции и обрядов. Рассматриваются вопросы значения художественного перевода эпоса «Сорок девушек» для инонациональных литератур.

SUMMARY

This article discusses the issues of literary translation of the Karakalpak heroic epic "Forty Girls" into the national languages of the Turkic-speaking, European peoples. The issues of preserving the artistic image of the original in translation are being studied. As well as the problems of transferring national identity, features of the national character, traditions and rituals in literary translation. The issues of the significance in are considered the literary translation of the epic "Forty Girls" for foreign literatures.

«ЕДИГЕ» ДӘСТАНЫНЫҢ СЫРТ ЕЛЛЕРДЕ ҮЙРЕНИЛИҰИ

Г.К.Алламбергенова – еркин излениуши

Г.А.Бекбергенова - филология илимлери бойынша философия докторы

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: фольклор, фольклоршунослик, «Едиге», достон, жиров, эпос, оғзаки ижод, таржима, вариант.

Ключевые слова: фольклор, фольклористика, "Едиге", дастан, жирау, эпос, устное творчество, перевод, вариант.

Key words: folklore, folklore study, "Edige", dastan, zhiraw, epic, oral creativity, translation, variant.

Дүнья фольклортаныу илиминде қарақалпақ халқының ауызеки халық дәретіушилигининг дүрданаларынан есапланған халық дәстанларын хәр тәрепке үйрениу дүнья фольклорист илимпазларының нәзеринде болып келмекте хәм бул пүткил дүнья цивилизациясында қарақалпақ фольклорының өз орнына ийе екенлигинен дәрек береді.

Бүгинги күнге келип Қарақалпақстанда халқымыздың миллий өзлиги хәм рухый тамырларының дереги болған халық ауызеки дәретпелери тек ғана елимизде емес, ал жәхан бойлап үйрениуге болған итибар жоқары кәдірленбекте. Себеби, «Инсаният жаратқан бийбаха мәдениет дүрданалары, ең алды менен, хәр бир миллеттин фольклор көркем өнеринде көринетуғынлығы хәммемизге жақсы белгили. Түрли халықлардың миллий өзлигин, олардың тили хәм турмыс тәризин, дәстүр хәм үрп-әдетлерин сәулендиретуғын бақсышылық өнери улыұмалық мәдениеттин ажыралмас бөлеги сыпатында хәммемиз ушын кәдірлидур» [1].

Германиялық алым Карл Райхл қарақалпақ фольклорын немис хәм англис тилинде сөйлеуши халықларға жеткизиуиде хәм оған тән болған поэтикалық дәстүрлерди түркий халықлар фольклоры контекстинде анықлау бойынша көплеген жұмыслар алып барған илимпаз болып есапланады. Бонн университети профессоры, немец алымы Карл Райхель 1943-жылы 4-июльде Германияның кубласындағы Вайден қаласында дүньяға келген. Мюнхен университетин француз, португал, англис тиллери кәнигеликлери бойынша питкерген.

Сондай-ақ, Франция хәм Англия (Кембридж) университетлеринде тәлим алған. Тил илимлери бойынша докторлық дәрежеге ийе хәм полиглот алым болып табылады. Хәзир Бонн университетинде ислеиди. Қарақалпақ халық ауызеки дәретпелерин, атап айтқанда қарақалпақ эпосларын узақ шет ел халықлары тилле-

рине аударыу, бастырып шығарыу хәм оны жанлы фольклор мысалы сыпатында үйрениу ислеринде Карл Райхльдин хызметлери айрықша болды. Карл Райхл өткен әсирдин 80-жыллары Қарақалпақстанға келип, қарақалпақ халқының жыраушылық искусствосын үйренген. Алым Жумабай жырау Базаров пенен ушырасып, «Едиге» дәстанын магнитофонға жазып алыуға ерискен. Соның менен бирге, ол басқа да қарақалпақ алымларынан бұрын жазып алынған видео-тасмалард менен танысып шығады хәм хәр қыйлы шараятларда айтылған жырау сөзлерин (жырларын) бири бири менен салыстырып, эпостың мұдамы өсип-өзгериуде болып туратуғын жанлы фольклорлық жөнелис екенлигин анықлады. Қарақалпақ эпосының жыраудан усылайынша жазып алынуы тек Европа илими ушын ғана емес, ал Шығыс илими ушын да үлкен жаңалық еди. Ол «Едиге» дәстанын тек тексти менен ғана емес, музыкасы, артистлик атқарылуы өзгешелиги менен жазып алған. Бул илим ушын үлкен бахалы мийнет еди.

К.Райхл дүнья фольклористикасы ушын үлкен жаңалық ашты. Ол әйемнен көшпели турмыста қәлип-лескен эпостың ауызеки атқарыушысы жыраудың дәретіушилигин дүньяға танытты. Илимпаз эпикалық шығарманың жанлы атқарыушысын өз көзи менен көрип, бул процесс қалай әмелге асырылатуғынлығын изертледі. К.Райхл қарақалпақ эпосларын жазып алған шет ел илимпазлары И.А.Беляевтан, А.Диваевтан соңғы илимпаз сыпатында фольклортаныу тарихына кирди.

2008-жылы Финляндия пайтахты Хельсинки қаласында «Едиге» дәстанының Жумабай жырау Базаров атқарған варианты англис тилинде китап болып басылып шықты. Китап сегиз бөлимнен турады. Бул китапта К.Райхльдин «Едиге» қарақалпақ халқының ауызеки эпосы» атлы кириспеси, дәстанның Жумабай жырау вариантының латын имласы менен жазылған қарақал-